עיונים לפרשת בראשית עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבירה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

בצלם אלקים

הרב שאולי גרינפלד

רבה של חיפה, ובנו של 'הרב הנזיר', הלוא הוא הרב שאר ישוב כהן זצ"ל, בהקדמתו ל'חומש הראי"ה', תיאר את אחד המפגשים שהיו לו כילד קטן, עם מרן הראי"ה קוק זצ"ל:

"הרב ישב בחדרו הקטן על הכורסה המתנועעת שלו והגה בספר. כשנכנסנו קרא אותי הרב אליו והושיבני על ברכיו, ושאל: 'מה למדתם השבוע?' עניתי: 'חומש'. שאל הרב: 'איזו פרשה?' עניתי 'בראשית'. אז שאל הרב: 'אתה מבין את הכל, אולי יש לך איזו שאלה?' השיבותי לרב: 'יש הרבה דברים שאני עוד לא מבין ויש לי כמה שאלות'. אמר הרב: 'ובכן שאל בני'. אינני יודע מאיפה שָׁאַבְתִּי את האומץ, אך שפע האהבה ששפע מן הרב קרבני אליו, ושאלתי: 'אנו אומרים ב'יגדל אלקים חי וישתבח' 'אין לו דמות הגוף ואינו גוף' ובתורה בפרשת בראשית אנחנו קוראים 'ויברא אלקים את האדם בצלמו, בצלם אלקים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם'. מה פרוש המילים צלם אלקים"? הרי לפי הפיוט שבתפילה אין לאלוקים דמות?'

אני כמובן לא זוכר בעצמי את פרטי הסיפור הזה מילדותי, אך שמעתיו כמה פעמים בתיאור מפורט מפי הורי זצ"ל, הם סיפרו: שאלת את השאלה לתומך, ואז נשתרר שקט. ואז השיב הרב: 'כשאתם משחקים ורוצים ליצור איזו דמות של בובה של ילד או של איזה בעל חי, אז יש חומר ויש **תבנית**. התבנית עשויה מעץ או מתכת שיוצקים בתוכה את החומר, ויוצאת דמות, לפי התבנית שלתוכה שָׂמים את החומר. ובכן 'בצלמנו כדמותנו' זו **התבנית** שסידר האלוקים. דע בני, כי כוונת הפסוק 'צלם אלוקים' הוא שצלם האדם שייך לאלוקים'. הרב זצ"ל הסתכל עלי במאור פנים, והוסיף: 'זה מה שאני יכול להשיב לך היום. כשתגדל תלמד ותבין יותר'.

הנוכחים השתאו למשמע השאלה והתשובה, ואני הילד הקטן שעוד הייתי מגודל תלתלי שער בדרך נזירות בית אבא, קיבלתי נשיקה מהרב וחיבוק ונשיקה מאבא זצ"ל. והרבנית הצדקת רייזא רבקה קוק זצ"ל, אשת הרב שהייתה נוכחת, מלמלה באידיש: 'שלא תשלוט עין הרע' וכל הנוכחים ענו אמן. לימים אמר על כך הרב זצ"ל לאבי הרב הנזיר זצ"ל: 'לפעמים שואל ילד בתמימות, שאלה שגם גדולים יתקשו להשיב עליה'. אחרי שנים רבות התברר לי שתשובתו של מרן הרב זצ"ל הייתה בנויה על דברי רש"י שם שכותב: 'בצלמנו - בדפוס שלנו'".

הגאון הרב שאר ישוב זצ"ל, ציין לפירושו של רש"י. וכך כתוב שם[1]:

"בצלמנו - בדפוס שלנו. כדמותנו - להבין ולהשכיל".

הרי שה'צלם' אכן מתפרש כ'תבנית', ואילו ה'דמות' מתפרשת ביכולת השכלית. הרמב"ם בהלכות יסודי התורה[2] פירש את בכלל את שתי המילים 'בצלמנו כדמותנו' כמתייחסים אל היכולת השכלית:

"נפש כל בשר היא צורתו [צורה של דבר, הכוונה: מה שמגדיר את הדבר, ובכך מייחד אותו מדברים אחרים] שנתן לו הא-ל, **והדעת היתרה** המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו', כלומר: שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם, עד שידמה להן. ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעיניים שהיא הפה והחוטם והלסתות ושאר רושם הגוף שזו תואר שְׁמַה. ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה שֶׁבַּהּ אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר, אלא **הדעה** שהיא צורת הנפש".

1 בראשית א, כ"ו.
2 ד, ח.

הרמב"ם כותב, ש'נפש' יש לכל בעלי החיים, ולכן לכל החיות יש רצונות ותאוות. לבעלי החיים יש גם כן מוח, והם מסוגלים להבין דברים מסוימים הנצרכים להם. החידוש באדם, הוא היכולת להבין דברים מופשטים. להיות הוגה דעות, להבין דעות ורעיונות של אנשים אחרים. זוהי יכולת שכלית שאינה קיימת בבריאה הגשמית, זולת אצל האדם. יכולת זו, נקראת בתורה: 'בצלמנו כדמותנו'. ועל כל פנים ודאי שאין הכוונה לצורת פרצופו של האדם.

על דרך זו, כתב הרמב"ם גם בתחילת ספרו מורה הנבוכים[3]:

" 'צלם' נאמר הוא על הצורה הטבעית, כלומר: על העניין אשר בו נהיה הדבר ונעשה מה שהוא [כלומר: ההגדרה של הדבר], והיא אמתתו מחמת היותו אותו המצוי [זה המאפיין של בריאה זו], אשר אותו העניין באדם - הוא אשר בו תהיה ההשגה האנושית, ובגלל **ההשגה השכלית** הזו נאמר בו[4]: 'בצלם אלקים ברא אותו'... ונאֱמַר באדם מחמת העניין הזה, כלומר: מחמת **השכל האלקי** הנצמד בו, שהוא **בצלם אלקים ובדמותו**".

התורה הגדירה את האדם כמי שנברא 'בצלם אלקים', והיינו שההגדרה של האדם, היא שהוא נברא בעל יכולת שכלית. הרב הנזיר, בשיעוריו לאורות הקודש[5], הדגיש שהרמב"ם לא בא לומר שכוונת הפסוק להשוות חלילה בין האדם לבורא במשהו, אלא רק לבטא דמיון בדרך משל:

"הוא [הרמב"ם] מסמיך לְשֵׁם זה [צלם] שֵׁם שֵׁנִי 'דמות' – צורה. אבל לא חס ושלום צורה ממש, אף לא צורה שכלית צְפוּיָה [שאפשר לחשוב עליה], אלא הצורה היא דמות [מלשון: דימוי], כלומר: הֶמְשֵׁל, השוואה, כמו לְדַמּוֹת מילתא למילתא [דבר לדבר]".

התורה בכוונה מדברת על צלם ודמות, כדי שנבין מהמילה 'דמות' שאין כאן השוואה אמיתית בין הבורא הנעלה על כל, לבין האדם. יש כאן דימוי ומשל, שעניינו שלאדם יש יכולת שכלית מיוחדת, שמאפיינת אותו על פני שאר הנבראים.

הזכרנו בתחילת דברינו, שמרן הראי"ה אמר לילד שאר ישוב, שלכשיגדל יבין יותר מהו עניין של צלם אלקים.

אביו, הרב הנזיר, ביאר כך את דעתו של מרן הרב זצ"ל[6]:

"אמנם לרב [הראי"ה קוק] צלם אלקים הוא ענין עליון בלא כל צורה ודמות, אלא **נקודה חיונית פנימית**, החיות האלקית העולמית".

צלם אלקים, משמעותו שיש בכל אדם נקודה פנימית אלוקית, שגורמת לו לרצות להיות אדם טוב, אדם שרוצה להיות קרוב לה'. וכך כתב הרב בעולת ראי"ה[7]:

"ההבדל שבין העבד לבן החורין, איננו רק הבדל מעמדי, מה שבמקרה זה הוא משועבד לאחר וזה הוא בלתי משועבד. אנו יכולים למצוא עבד משכיל, שרוחו הוא מלא חירות, ולהיפך בן חורין שרוחו הוא רוח של עבד. **החירות הצביונית [שהיא באמת חירות] היא אותו הרוח הנשאה שהאדם, וכן העם בכלל, מתרומם על ידה להיות נאמן להעצמיות הפנימית שלו, להתכונה הנפשית של צלם אלקים אשר בקרבו**. ובתכונה כזאת אפשר לו להרגיש את חייו בתור חיים מגמתיים, שהם שווים את ערכם. מה שאין כן בבעל הרוח של העבדות, שלעולם אין תוכן חייו והרגשתו מאירים בתכונתו הנפשית העצמית, כי אם במה שהוא טוב ויפה אצל האחר, השולט עליו איזו שליטה שהיא, בין שהיא רשמית בין שהיא מוסרית, - במה שהאחר מוצא שהוא יפה וטוב".

כיון שהפנימיות של האדם היא הנקודה האלוקית שבו, הרי שכשהאדם נמצא בחירות אמיתית, ויכול להיות נאמן לעצמו, הרי שהוא נאמן לאלוקים. וכן כתב הרב גם באורות התשובה[8]:

"התשובה מרימה את האדם למעלה מכל השפלויות הנמצאות בעולם. וְעם זה [ובכל זאת], איננו נעשה זַר אל העולם, אלא הוא מרומם עִמו את העולם ואת החיים. אותן הנטיות של החטא הן מזדככות בו. הרצון העז הפורץ כל גבול שגרם לחטא - הוא בעצמו נעשה כוח חי ופועל גדולות ונשגבות לטובה ולברכה. וגדוּלה של חיים ממקור הקדש העליון חופפת תמיד על התשובה ועל כל נושאי כליה, שהם הם הסולת של כל החיים, הקוראים לתקונם, להסרת מכשולים ולשִׁיבה אל טבע הטוב והאושר האמיתי, **אל העליוניות הנשגבה החפשית באמת, הראויה לאדם העולֶה למעלה על פי מקורו הרוחני ויסודו בצלם אלוקים**".

3 חלק א פרק א. עמ' י"ז – י"ח במהדורת הגאון מהר"י קאפח.
4 פס' כ"ז.
5 חוג הראי"ה ח"ג עמ' שנ"ו.
6 שם עמ' שנ"ה.
7 ח"ב. עמ' רמ"ה במהדורה הישנה.
8 י"ב, א.